

اعلیٰ هم‌السلام
بیهقی
بیهقی
بیهقی
بیهقی

بیهقی
بیهقی
بیهقی
بیهقی

بخش اول

مشاوره در مکتب

مقدمه

مشاوره، به عنوان یکی از رشته‌های کاربردی شاخه روان‌شناسی، دیرگاهی است در زندگی روزمره انسان‌ها از جایگاهی ویژه برخوردار شده است. این رشته که مشتمل بر نظریات، دیدگاه‌ها، اصول، فنون و تکنیک‌های تخصصی است عمدتاً برگرفته از نظریات، یافته‌ها و تجارب دانشمندان غربی است. علی‌رغم تأکید اغلب این دانشمندان که معتقدند در ارائه خدمات مشاوره به افراد لازم است تناسب اصول و فنون و تکنیک‌ها با فرهنگ مراجع مراعات شود، اما در ایران، به دلایل مختلف، هنوز هم همت و تلاش در خور توجهی به سمت نظریه‌پردازی و یا حداقل بومی کردن تکنیک‌ها، فنون و رویکردهای مشاوره متناسب با فرهنگ ایرانی - اسلامی صورت پذیرفته است و همچنان مشاوران، براساس نظریه‌ها و رویکردهای وارداتی با مراجعین خود مواجه می‌شوند.

کلیدوازه‌ها: مشاوره، راهنمایی، فرهنگ اسلامی، سیره اهل بیت (ع)

جرالدکری^۱ (۲۰۱۳) تأکید می‌کند که: «این امری بدیهی است که در مشاوره کارآمد باید تأثیر فرهنگ بر عملکرد درمانجو، از جمله میزان فرهنگ‌پذیری وی، به حساب آورده شود؛ و منظور از فرهنگ عبارت است از ارزش‌ها و رفتارهایی که گروهی یا جمعیتی از افراد در آن مشترک هستند.» تشخیص این موضوع مهم است که بدانیم فرهنگ به چیزی بیش از میراث قومی یا نژادی اشاره دارد. در واقع، فرهنگ عواملی چون سن، جنسیت، مذهب، جهت‌گیری جنسی، توانایی جسمانی و ذهنی و جایگاه اجتماعی - اقتصادی را نیز شامل می‌شود. همچنین سو، آردوندو و مکدیویس^۲ (۱۹۹۲) و آردوندو و همکارانش (۱۹۹۶) چارچوبی مفهومی برای شایستگی‌ها و معیارها در مشاوره چند فرهنگی تهیه کرده‌اند که شامل سه زمینه عقاید و نگرش‌ها، دانش و مهارت‌های است. بهره‌گیری از رویکرد مشاوره مبتنی بر فرهنگ اسلامی در جامعه‌ای با مختصات جامعه ایرانی که فرهنگ آن از فرهنگ غنی اسلامی نشئت گرفته است، و حتی فرهنگ کهن آن نیز مملو از معنویات و اصول اخلاقی است، از اهمیت و حساسیت ویژه‌ای برخوردار است. بر همین مبنای توجه به رویکرد مشاوره اسلامی می‌تواند در این وادی راهگشا باشد، و برای نیل به این مقصود سیره عملی ائمه معصومین (ع) بهترین و کاربردی‌ترین منبع خواهد بود، چرا که عملکرد ایشان به دلیل اتصال به منبع فیض الهی و برخورداری از ویژگی ارزشمند عصمت، می‌تواند در این طریق محملي در خور و شایسته باشد.

باید توجه داشت، ما مدعی نیستیم که در اسلام روش خاصی برای مشاوره روان‌درمانی وجود دارد و اکنون در این پژوهش قصد و هدفمان ارائه و معرفی آن در تقابل با سایر روش‌های مشاوره است؛ چرا که اسلام یک دین با مجموعه‌ای

یکی از مشکلات کنونی جوامع بشری، در عصر حاضر، سست شدن ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی است که فرد را اغلب به پوچی، بی‌هویتی، سرگشتنگی و اضطراب دچار می‌کند، بنابراین تأکید بر ارزش‌ها و نقش آن در حل این مشکلات از اهمیت بسزایی برخوردار است

از جهان‌بینی، ایدئولوژی و احکام و ... است که شأن آن بسیار فراتر از دیدگاه و روش مشاوره‌ای در روان‌شناسی نوین است. در واقع چنین دیدگاهی نه مناسب با شأن اسلام است و نه در تاریخ اسلام چنین دیدگاه و نظریه‌ای وجود دارد تا در رمان حاضر نیاز به بازتدوین و فرضیه‌بندی مجدد آن باشد. همچنین، اینکه ما اعتقاد داشته باشیم روش‌های مشاوره موجود دارای مبانی دینی و اسلامی هستند و در این پژوهش به دنبال بازنمایی و اثبات آن‌ها هستیم، نیز از چند جهت مغایر شان آین اسلام و همچنین مغایر اصول منطقی است، چرا که، از نظر علمی، هر یک از نظریات موجود دارای ابهامات و تناقضات آشکار، ولذا نیازمند اصلاح و بازنگری متعدد هستند. به هر حال، در این مقاله ما به دنبال ارائه روش‌هایی هستیم که ائمه معصومین (ع)، به عنوان رهبران و هادیان ما، در زندگی فردی و اجتماعی خویش و بهویژه در ارتباط با نزدیکان و همچنین آحاد جامعه اسلامی، و به طور روشن در سیره و روش زندگی خود اعمال می‌نموده‌اند، و لذامی تواند مارادر تدوین و ارائه چارچوبی برای مشاوره مبتنی بر فرهنگ اسلامی باری رساند. در همین راستا، با استفاده از منابع علمی و در نظر گرفتن مؤلفه‌ها و اصول بنیادی مشاوره که در بین دیدگاه‌ها و رویکردهای علمی مختلف مورد تفاوت هستند از یک سو، و با کنکاش در متون و منابع اسلامی از سوی دیگر، این مؤلفه‌ها و اصول در سیره معصومین مورد پیگیری و جستجو قرار گرفته و مصاديق مرتبط ارائه گردیده است.

۱. تأکید اسلام بر بهداشت روان و سلامت روح انسان: هر چند مفهوم سلامت روح و به تعبیر قرآن، قلب سلیم، مفهومی ارزشی است ولی سلامت روان، به معنای روان‌شناختی آن، پیش شرط و مقدمه تحقق قلب سلیم است. در قرآن کریم مفاهیم سه‌گانه سکینه، حیات طیبه و قلب سلیم، هر یکی به نوعی، به آرامش و سلامت روح انسان اشاره دارد.
۲. لزوم توجه به غایات، هنجارهای و تکالیف شرعی: اسلام به عنوان مکتبی کامل و جامع که تمام ابعاد زندگی انسان و سعادت دنیوی و اخروی او را مدنظر دارد برای حرکت انسان در مسیر کمال مطلق اهمیتی فوق العاده قائل است. به همین جهت برای هر مرحله از رشد و تکامل انسان برنامه‌ها و وظایفی را در جنبه‌های عبادی، اخلاقی، اجتماعی و ... تعیین کرده است. ناگفته‌پیداست که هر نوع مسماهه و راهنمایی در جامعه اسلامی باید با لحظات کردن این برنامه‌ها و وظایف صورت گیرد تا امکان وصول به کمال و اهداف غایی را فراهم نماید.
۳. ضرورت توجه به باورها، اعتقادات و ارزش‌های دینی مراجعان: توجه به باورها، اعتقادات و ارزش‌های مورد احترام مراجعان از اصول اولیه‌ای است که برای دستیابی به مشاوره مطلوب و مؤثر باید نصب‌العین مشاوران قرار گیرد. علاوه بر این، یکی از مشکلات کنونی جوامع بشری، در عصر حاضر، سست شدن ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی است که فرد را اغلب به پوچی، بی‌هویتی، سرگشتنگی و اضطراب دچار می‌کند، بنابراین تأکید بر ارزش‌ها و نقش آن در حل این مشکلات از اهمیت بسزایی برخوردار است.
۴. توصیه‌ها و راهکارهای ارزشمند مؤثر مشاوره‌ای در کلام و سیره معصومین (ع): هر چند هدف و وظیفه اصلی پیامبران الهی و ائمه (ع) ارائه دانش و معرفت جدیدی نبوده است، لیکن چون رسالت اصلی آنان تبیین جهت درست زندگی برای دستیابی بشر به رشد، کمال و سعادت واقعی است، بنابراین شکی نیست که مردم در زمان حیات ایشان برای حل مشکلات زندگی خود به این حضرات مراجعه نموده و از راهنمایی لازم بهره می‌برده‌اند. لذا مراجعه به این دقایق که در قالب سیره و روایات مطرح شده است، دستیابی به گنج گران‌بهایی است که می‌تواند کمک شایانی در این مسیر نماید.

شخصیت انسان در دیدگاه اسلامی

از آنجا که مشاوره یک رابطه انسانی است و موضوع آن نیز به روحیات، عواطف، خلقیات و روابط بین فردی مربوط می‌شود؛ در این بخش، نگاهی گذرا به دیدگاه اسلام به انسان می‌شود؛ دیدگاهی که به تعبیری می‌توان آن را «روان‌شناسی شخصیت از دیدگاه اسلام» نامید.

در قرآن کریم واژه شاکله به کار

دلایل بررسی مشاوره از دیدگاه اسلام

با تأمل در آیات و روایات می‌توان نتیجه گرفت که مفهوم «مشورت» و «مشاورت» از نظر قرآن کریم و دیگر منابع اسلامی، با مفهوم «مشاوره» به معنای تخصصی و حرفة‌ای امروزی این کلمه متفاوت است و نمی‌توان این دور امترادف و دارای یک معنا داشت. در عین حال این بدان معنا نیست که نباید در خصوص رابطه مشاوره با اسلام بحث نمود، بلکه بنابر دلایلی پرداختن به این

آنچه معصومین (ع) و بزرگان و رهبران دین در قالب سیره عملی خود و مبتنی بر این انسان شناسی
دینی در کلام و رفتار خود ارائه داده‌اند بهترین ابزار، فنون و تکنیک‌ها برای ارائه مشاوره مبتنی بر فرهنگ اسلامی است و علاوه بر آن از این امتیاز ویژه نیز برخوردار است که به دلیل نشست گرفتن از منبع وحی الهی از نقص نسبی و مطلق علم بشری مصون است؛ به همین دلیل از خطاب‌ذیری مبتنی بر تجربه بشری نیز مبراً می‌باشد

در مرحله‌نفس‌لوامه نقش نفس و عقل در تناسب با یکدیگر قرار دارد. و در مرحله‌نفس‌مطمئنه، عقل بر نفس غلبه چشمگیرتری را دارد. در داستان خلقت انسان نیز که به دو بعدی بودن انسان (بعد مادی و پیست و بعد معنوی و متعالی) اشاره دارد، انسان لایق بزرگ‌ترین امانت الهی شناخته می‌شود به گونه‌ای که در صورت حرکت در مسیر الهی، لیاقت جانشینی خداوند و سجده ملائک را می‌یابد و در صورت ضلالت، از چارپایان نیز گمراحت شده و لایق آتش دوزخ می‌گردد (مقام اراده و اختیار)، و گنجینه‌های فراوان دیگری که در لایه‌ای آیات نورانی قرآن کریم و کلام معصومین و بزرگ‌دان در ارتباط با دیدگاه اسلام نسبت به انسان یافته می‌شود و اصول اساسی دیدگاه تئوریک برای تبیین نظریه مشاوره‌ای مبتنی بر فرهنگ غنی اسلامی رادر اختیار می‌گذارد. ما بر این باوریم که آنچه معصومین (ع) و بزرگان و رهبران دین در قالب سیره عملی خود و مبتنی بر این انسان شناسی دینی در کلام و رفتار خود ارائه داده‌اند بهترین ابزار، فنون و تکنیک‌ها برای ارائه مشاوره مبتنی بر فرهنگ اسلامی است و علاوه بر آن از این امتیاز ویژه نیز برخوردار است که به دلیل نشست گرفتن از منبع وحی الهی از نقص نسبی و مطلق علم بشری مصون است؛ به همین دلیل از خطاب‌ذیری مبتنی بر تجربه بشری نیز مبراً می‌باشد. ان شاء الله در شماره‌های آینده ضمن پیگیری اصول مشاوره متناسب با فرهنگ اسلامی، با بهره‌گیری از منابع و متون با ارزش اسلام و به ویژه ثقل اکبر (قرآن کریم) و ثقل اصغر (سیره اهل بیت (ع))، به مطالعه فنون و تکنیک‌های ناب اسلام در حوزه راهنمایی و مشاوره خواهیم پرداخت.

پی‌نوشت‌ها

1. Gerald Corey

2. Sue, Arredondo & McDavis

۳. سوره شرعا، آیه ۸۹

۴. قل کُلْ يَعْلَمْ شَاكِلَةَ فَرِيكُمْ أَعْلَمْ بِمَنْ هَوَاهُدِي سَبِيلًا (اسری ۸۴)

۵. مجمع‌البيان فی تفسیر القرآن، ج ۸، ص ۳۰۳

۶. قال الصادق (ع): حجۃ علی العباد النبی؛ و الحجۃ فيما بین العباد و بین الله العقل.

(أصول کافی، کتاب العقل و الجهل، حدیث ۲۲)

رفته است که در احادیث و کتب تفسیر به معانی نیت، خلق و خوی، حاجت و نیاز، مذهب و طریقت، هیئت و ساخت می‌باشد.

با رجوع به کتب تفسیری، ذیل آیه ۸۴ سوره اسری درمی‌یابیم که «شاکله» تحت هر کدام از معانی مذکور که به کار رفته باشد جلوه‌ای از ویژگی‌های شخصیتی را شامل می‌شود که در بین افراد بشر تمایز ایجاد می‌کند، به ویژه معنای اخیر (هیئت و ساخت) که نزدیک‌ترین معنا به مفهوم شخصیت است. در قرآن کریم رشد شخصیت یا شاکله انسان تابع فرایندی از رشد است که خود شامل دو مرحله پیش از تولد (جنینی) و پس از تولد می‌شود.

براساس آیات متعدد قرآن از جمله آیات ۱۲ الی ۱۴ سوره مؤمنون، مراحل رشد جنینی انسان چنین بیان شده است که پس از آمدن از خاک به ترتیب، نطفه، علقة، مضغه و سپس دارا شدن استخوان و گوشت و در نهایت دمیده شدن روح خدایی در این کالبد است. از این آیات چنان برمی‌آید که انسان موجود یگانه‌ای است که یکروبه سوی عالم طبیعت دارد (همانند سایر موجودات) و روی دیگر او متوجه عالم موارء طبیعت یا معنویت است، و همین وجه تمایز مهم انسان از سایر موجودات است.

براساس دیدگاه اسلام، فرزند آدمی به هنگام تولد علاوه بر استعدادهایی که در مرحله جنینی به وی عطا شده است، دارای ساخت روانی اولیه‌ای است که اصطلاحاً فطرت نامیده می‌شود، چنان که پیغمبر اکرم (ص) فرموده‌اند: **كُلْ مُولُودٍ بِوَلْدٍ عَلَى الفطْرَةِ**. اما پس از تولد، از طریق حواس خود و در تعامل با محیط و افراد پیرامون، واجد دانش و تجربه می‌شود. چیزی که در این میان موجب رشد انسان است توانایی او در درک دریافت‌های حسی به وسیله «قلب» است که اشاره به قوای عقلانی دارد، چنان که در سوره نحل آیه ۷۸ می‌فرماید: **وَاللَّهُ اخْرَجَكُمْ بِطُونَ امْهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئَدَه لِعَلَكُمْ تَشَكَّرُونَ**.

مراحل رشد شخصیت

در تعیین مراحل رشد شخصیت، ملاکی که در جهان بینی اسلامی، بیش از سایر ملاک‌ها مورد توجه و اهمیت قرار گرفته، عقل^۱ است. در واقع عقل را می‌توان عنصر شناختی فطرت تلقی کرد. برای توضیح دقیق نقش عقل در شخصیت، ناگزیر باید مفهوم مقابله آن یعنی نفس را بین مدنظر قرار دهیم. براین اساس، مراحل رشد شخصیت را می‌توان براساس این دو معیار و با تعبیر قرآنی به شرح ذیل بیان نمود:

۱. نفس افراه

۲. نفس لؤامه

۳. نفس مطمئنه

در واقع این سه مرحله ساختار سه بعدی شخصیت (شاکله) انسان را در جهان بینی اسلامی بیان می‌دارد و تفاوت میان آن‌ها به میزان غلبه نفس یا عقل در شخصیت انسان مربوط می‌شود، به طوری که در مرحله نفس اماره غلبه نفس بر عقل مشهود است،